

Bárd Károly
ERKÖLCS ÉS BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS –
A HALLGATÁS JOGA*

I.

Míg a büntető anyagi jog és az erkölcs viszonyát tárgyaló irodalom meglehetősen terjedelmes, addig viszonylag kevés munka foglalkozik a büntetőeljárás erkölcsi vonatkozásaival. A büntetőjog és az erkölcs kapcsolata iránti érdeklődés magától értetődő, hiszen a büntetőjog „törzsanyaga” erkölcsi tilalmakat állít, illetve ilyen parancsokat ad. Ebből adódnak aztán azok a kérdések, amelyek a jogászokat foglalkoztatják: mi igazolja a párhuzamos normarendszerek létét, melyek azok az erkölcsi normák, amelyeket büntetőjogi szabályokba kell önteni;¹ foglalkozzék-e a büntetőjog az erkölcsileg színtelen magatartásokkal vagy az, amiről lord Devlin és Hart vitatkoztak: igazolható-e a büntetőjog igénybevétele a többségi erkölcs kikényszerítésére?²

Az persze, hogy mennyire vagyunk érzékenyek az alaki büntetőjog erkölcsi aspektusai iránt, az függ attól is, hogy milyen megközelítésből vizsgáljuk a büntetőeljárást. A büntető igazságszolgáltatás rendszer-szemléletű megközelítése esetében például az eljárási normák morális tartalma kevésbé tűnik relevánsnak.³ Nem érzékenyek a büntetőeljárás morális vonatkozásai iránt azok sem, akik a büntetőeljárást pusztán az anyagi jog érvényre juttatására hivatott technikai szabályok gyűjteményének tekintik. De ha ez igaz lenne, akkor is lenne helye az erkölcsnek a büntető igazságszolgáltatásban. Hiszen a büntetőeljárás normái kellően szellősek, egy-egy szituációban választást engednek a jogalkalmazónak. A szakmai magatartáskódexek – rendszerint etikai kódexeknek nevezik ezeket – elnevezésükben is jelzik, hogy funkciójuk az, hogy a jogalkalmazókat segítsék abban, hogy a morálisan helyes döntést hozzák meg.

De az erkölcsnek nem csak a büntetőeljárás normák nyitva hagyta területen van jelentősége. Maga a büntetőeljárás jog sem erkölcs-szemleges, az eljárási jognak is van moralitása. A büntető igazságszolgáltatás mikéntjét rögzítő normákban, mind a törvénykezési jog, mind pedig az alaki büntetőjog szabályaiban testet ölt az adott korszak világ-és emberképe, kifejeződnek bennük az adott közösség történelmi tapasztalatai, kultúrája, hagyományai. A perjogok és az igazságszolgáltatási szervezet szoros kötődését a korszakhoz, a közösség politikai tapasztalataihoz és morális elképzeléseihez alátámasztja az a körülmény is, hogy a nagy társadalmi változások idején gyökeresen átalakítják azokat, ily módon demonstrálva, hogy mi az, amit az új rend megtagad, mi az, amit elvet.

A büntetőeljárás jog nem pusztán a büntető perbeli megismerést előmozdító technikai szabályok gyűjteménye. A perjogi szabályok erkölcsi tartalma éppen a megismerést gátló rendelkezésekben mutatkozik meg a legvilágosabban: a tanúzási akadályokban, a vallomás megtagadását engedélyező szabályokban, a bizonyítási tilalmakban, illetve a törvénysértően beszerzett bizonyítékok kizárására vonatkozó rendelkezésekben. Az erkölcsi megfontolásokra kifejezetten utal az ICC Statútuma, amikor kimondja, hogy ki kell zárni az olyan bizonyítékot, ha figyelembevétele kikezdené, – a francia szöveg szerint – kompromitálná az eljárás integritását.⁴

Összefoglalva: a büntetőeljárás jognak is van erkölcsi tartalma,⁵ és ezért nem véletlen, hogy esetenként az eljárási rendszereket éppen annak alapján vetik össze, hogy milyen erkölcsi világképen építkeznek.⁶ De az eljárási rendszerek összehasonlító vizsgálatán túl elemezhetjük magukat a nemzeti eljárási jogokat is az erkölcs szempontjából. Így vizsgálhatjuk, hogy a rendszer morális megközelítésből mennyire koherens. Mennyiben keletkezett dilemmák a per szereplői számára, mennyiben teljesíthetők számukra a jogi keret megfogalmazta elvárások? De vizsgálhatjuk azt is, hogy mennyiben van összhangban a büntetőeljárás szabályaiban tükröződő erkölcs a közösség által elfogadott uralkodó moralitással.

⁴ Rome Statute of the International Criminal Court, article 69.7 (b).

⁵ Karl PETERS: Die ethischen Grundlagen des Strafprozesses. In Rüdiger HERREN – Diethelm KIENAPFEL – Heinz MÜLLER-DIETZ (Hrsg.): *Kultur-Kriminalität-Strafrecht. Festschrift für Thomas Würtenberger zum 70. Geburtstag am 7. 10. 1977.* Duncker & Humblot, Berlin 1977. 79. o.

⁶ Lásd például Fekicity NAGORCKA – Michael STANTON – Michael WILSON: Stranded Between Partisanship and the Truth? Legal Ethics in the Adversarial and Inquisitorial Systems of Justice. *Melbourne University Law Review*, 2005. 448–476. o.

* A dolgozat a szerző 2008. október 15-én az ELTE Állam-és Jogtudományi Karán tartott habilitációs előadásának szerkesztett változata.

¹ Lásd például BIBÓ István: Etika és büntetőjog. In BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok.* 1. köt.: 1935–1944. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 161–182. o.

² H. L. A. HART: *Law, liberty and morality.* Oxford University Press, London 1991.

³ Lásd például Thomas R. KEARNS: On De-Moralizing Due Process. In J. Roland PENNOCK – John CHAPMAN (eds.): *Due Process.* New York University Press, New York 1977. 229–254. o.

Én az utolsó kérdést vizsgálom a hallgatás joga kapcsán. Azt mutatom be, hogy valami nincs rendben a hallgatás jogával, és arra keresem a választ: miért ambivalens a jogrend, a joggyakorlat és a jogtudomány hozzáállása a hallgatás jogához? Miért van az, hogy a mi Alkotmánybíróságunk, az Emberi Jogok Európai Bírósága vagy az Egyesült Államok Legfelső Bírósága elfogadja, hogy esetenként a hallgatás joga gyakorlásának bizony ára lehet.

II.

A hallgatás joga valóban talányos jog, már a születése körülményeit tekintve is. Az a felismerés, hogy senkitől sem várható el, hogy vesztét önmaga idézze elő egészen a talmudi jogra nyúlik vissza.⁷ E gondolat fel-felbukkan a XI. és a XII. század egyháztani írásaiban, de az önvádra kényszerítés alóli mentesség, a „*nemo tenetur*” elvként ismert tétel vagy a gyakorta ezek szinonimájaként említett hallgatás jogának *születési* helyeként az irodalom hagyományosan Angliát jelöli meg: 1641-ben felszámolták a Csillagkamarát, valamint a *High Commission*ot és ezzel az *ex officio*-eskü intézményét, amely a vádlottakat arra kötelezte, hogy a vallatónak által feltett kérdésekre válaszoljanak.⁸

És itt találkozunk az első rejtéllyel vagy ellentmondással: miközben a hallgatás jogának az elismerését a *common law* diadalaként szokták értékelni, a valóság az, hogy az *ex officio*-eskü intézményét tiltó elv gyökerei nem a *common law*-ban, hanem éppen az angliai egyházi és különbíróságok által (és a kontinentális Európában) alkalmazott közönséges jogban (*ius commune*) eredeznek. Amikor a XVII. században a *common law* bíróságok megtiltották a *High Commission*nek, hogy a vallási „szakadárokat” inkrimináló válaszára kényszerítsék, ezt éppen arra hivatkozással tették, hogy a *High Commission* által alkalmazandó *ius commune* tiltja a vádlottak vallomásra kényszerítését.⁹

Ami most már a *common law*-t illeti, a források szerint csak a XVII. század második felében ismerték el Angliában a vádlott jogát arra, hogy megtagadja a nyilatkozatot a vádra, illetve arra a kérdésre, hogy

bűnösségét elismeri-e.¹⁰ Az, hogy a bizonyítási eljárás során megszólalásra kényszerítsék, nem is vetődött fel; erre utal, hogy egészen a XIX. század végéig vallomását nem ismerték el teljes jogú bizonyítási eszköznek. Attól nem zárták el a vádlottat, hogy a perben kifejtse az álláspontját és a bizonyítási eljárásban részt vegyen, kérdéseket tegyen fel a tanúknak, de csak 1898-ben ismerték el azt a jogát, hogy a védelem tanújaként eskü alatt vallomást tegyen.¹¹ Érdekes, hogy miközben a XVIII. században a kontinensen a felvilágosodás eszméit képviselő jogtudomány a megszólalás kötelezettségének eltörlésén fáradozott, addig Angliában a vádlott eljárási pozíciójának erősítése érdekében a megszólalás jogának kiterjesztése volt napirenden.

Az Egyesült Államok törvényhozói és bíróságai túltettek az elődökön: az alkotmány 5. kiegészítése kifejezetten szól az önvád alóli mentességről: „Senki nem kötelezhető arra, hogy büntetőügyben önmagával szemben tanúskodjék.” 1964-ben a Legfelső Bíróság korábbi álláspontján változtatott és kimondta, hogy az önvádra kényszerítés az államokat is kötelezi és nem csak szövetségi szinten érvényes.¹²

Két évvel később a *Miranda*-döntésében¹³ a Legfelső Bíróság előírta, hogy a rendőrség az őrizetbe vett személyt, kihallgatásának megkezdése előtt köteles jogairól, köztük a hallgatás jogáról tájékoztatni, a figyelmeztetés tartalma ma már a köznapi ismeretek közé tartozik. A magyar törvényhozás 1989-ben a *Miranda*-szabály mintájára vezette be azt a rendelkezést, hogy „a terhelhet kihallgatásának megkezdésekor figyelmeztetni kell arra, hogy nem köteles vallomást tenni.”

A hallgatás joga számos a XX. század második felében született emberi jogi, sőt más tárgyú nemzetközi szerződésben is elismerést nyert: szól e jogról az ENSZ Polgári és Politikai Nemzetközi Egyez-

¹⁰ ROGALL: i. m. 80. o.

¹¹ K. van DIJKHORST: *The Right to Silence. Is the Game Worth the Candle?* Elérhető: www.isrcl.org/Papers/van%20Dijkhorst.pdf. Azzal, hogy a vádlott számára engedélyezték a tanúkénti fellépést, védekezési jogát szélesítették. E folyamat fokozatosan ment végbe: eredetileg csak a vádló tanúi léphettek fel az esküdtszék előtt, később a vádlott mellett tanúskodók is, de ők eskü alatt nem tehettek vallomást. A védelem tanúinak megesketését és a vádlott jogát arra, hogy tanúk idézését kikényszerítse a XVIII. század elején ismerték el. Lásd M. PLOSCOWE: *The Development of Present-Day Criminal Procedures in Europe and America. Harvard Law Review*, vol. 48, 1935, 456–457. o.

¹² *Malloy v. Hogan*, 378 U.S. 1, 84 (1964). A döntés szerint az 5. kiegészítésben biztosított önvádra kötelezés tilalma az államokra is vonatkozó 14. kiegészítésben foglalt „*due process*” klauzula közvetítésével köti az államokat is.

¹³ *Miranda v. Arizona*, 384 U.S. 436 (1966).

⁷ Klaus ROGALL: *Der Beschuldigte als Beweismittel gegen sich selbst*. Duncker & Humblot, Berlin 1977. 68–69. o.

⁸ John H. LANGBEIN: *The Historical Origins of the Privilege Against Self-incrimination at Common Law. Michigan Law Review*, vol. 92, 1994. március, 1073. o.

⁹ Albert W. ALSCHULER: *A Peculiar Privilege in Historical Perspective: The Right to Remain Silent. Michigan Law Review*, vol. 94, 1996. augusztus, 2639. o.

ségokmánya,¹⁴ a regionális emberi jogi egyezmények közül az amerikai. Biztosítja a hallgatás jogát a Nemzetközi Büntető Bíróság 1998. évi Statútuma,¹⁵ és a civilizált hadviselés szabályait rögzítő Genfi Egyezmények alapján megilleti e jog a háború áldozatait, akik az ellenség hatalmába kerültek.¹⁶

¹⁴ Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 14. cikkének 3. pontja szerint „az ellene emelt vád elbírálásakor” mindenkinek joga van arra, hogy ne kényszerítsék önmaga ellen tanúskodásra vagy arra, hogy bűnösségét beismerje. (Az Egyezségokmányt az 1976. évi 8. sz. tvr. hirdette ki.) Az Emberi Jogok Amerikai Egyezménye szerint „az eljárás során mindenkit megillet az a jog, hogy ne kényszerítsék arra, hogy önmagával szemben tanúskodjék vagy, hogy bűnösségét elismerje. A bűnösség beismerése csak akkor érvényes, ha azt mindenfajta kényszer nélkül tették.” [8. cikk 2. g) és 3. pontjai.]

¹⁵ A Statútum 67. cikkének 1. g) pontja szerint a vádlottat megilleti az a jog, hogy ne kényszerítsék vallomástételre, vagy arra, hogy bűnösségét elismerje, megilleti a hallgatás joga azzal, hogy a hallgatás nem értékelhető a bűnösség, illetve ártatlanság kérdésében hozandó döntés során.

¹⁶ A háború áldozatainak védelmére vonatkozó 1949. évi Genfi Egyezmények. (Kihirdette az 1954. évi 32. sz. tvr.) A hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozó „harmadik egyezmény” 17. cikke szerint „Minden hadifogoly, ha erre vonatkozólag hozzá kérdést intéznek, csak családi nevét, utónevét és rendfokozatát, születésének időpontját és anyakönyvi számát vagy ezek hiányában ezekkel egyenértékű adatokat köteles bemondani. Semmiféle testi vagy lelki kínzás és semminemű kényszer nem alkalmazható a hadifoglyokkal szemben abból a célból, hogy tőlük bármilyen természetű felvilágosítást lehessen szerezni. Ha a hadifoglyok megtagadják a feleletadást, nem szabad őket sem fenyegetni, sem sértetgetni, sem bármilyen természetű kellemetlenségnek kitenni vagy kedvezőtlen helyzetbe hozni.” Hasonló rendelkezést tartalmaz a polgári lakosság háború idején való védelmére vonatkozó „negyedik egyezmény” 31. pontja: „A védett személyekkel szemben semmiféle testi vagy erkölcsi kényszert nem szabad alkalmazni, különösen abból a célból, hogy tőlük vagy harmadik személyektől felvilágosításokat kapjanak.” Az 1949. évi genfi egyezményekhez hasonló előírás szerepel az 1899. és 1907. évi hágai konvenciókban. A hadijognak a hallgatás jogát garantáló szabályai következnek abból az általános elvből, hogy az ellenség hatalmába került személyek nem kötelezhetők arra, hogy közvetlen támogatást nyújtsanak a velük harcban álló félnek. Ebből az elvből következik – a hallgatás joga mellett – az a szabály, amely tiltja, hogy az ellenség hatalmába került személyeket olyan munka végzésére kötelezzék, amely a saját országuk elleni hadműveletekhez kapcsolódnak. Lásd Michael S. GREEN: *The Privilege's Last Stand: The Privilege Against Self-Incrimination and the Right to Rebel Against the State. Brooklyn Law Review*, vol. 65, 1999. ősz, 706–707. o.

III.

A hallgatás joga tehát ma már széles körben elismert eljárási garancia. Mégis – és ez a következő talány – szinte megszületésétől kezdve székszis övezi, és a viták nemcsak a jog terjedelméről, korlátairól folynak. *Bentham* óta, aki szerint „az ártatlanság a megszólalás, míg a bűnösség a hallgatás jogát igényli”¹⁷ sokan magának a jognak a létjogosultságát is megkérdőjelelik. Az amerikai irodalomban uralkodó felfogás szerint a hallgatás joga híján van az ésszerű igazolásnak, azt a közvélekedés és az igazságszolgáltatás gyakorlata tartja életben.¹⁸

Paradox módon a hallgatás jogát igazoló elméletek között találunk olyat is, amely éppen azzal magyarázza e jog létjogosultságát, hogy az beszédre ösztönöz. Ezen elmélet szerint a hallgatás joga azzal is hozzájárul az igazság megállapításához, hogy nagyobb bizonyító erőt rendel az ártatlanok vallomásához. Ha a vallomástétel kötelezettségét előírnánk, úgy a bíróságok – éppen a vallomás manipulálhatóságára tekintettel – egységesen alacsony bizonyító erőt tulajdonítanak a terhelti nyilatkozatoknak. Mivel a ténylegesen bűnösök a vallomás megtagadását választják, így az ártatlanok vallomásának hitele felértékelődik.¹⁹

A hallgatás joga születésének körülményei körüli bizonytalanság és a létjogosultsága körüli viták mellett mind a mai napig bizonytalanság van az illetően is, hogy mire is vonatkozik az önvádra kötelezés tilalma, illetve az azzal gyakran szinonimaként emlegetett hallgatás joga. Az Egyesült Államok legfelső bírósága a szó köznapi értelmének megfelelően csak a vallomásra illetve vallomás jellegű közlésekre (*testimonial communication*) terjeszti ki e jogot, vagyis az olyan közlésekre, amelyekben kifejezetten vagy burkoltan tényállítást adnak elő vagy információt tárnak fel.²⁰ Vallomás-jellegű a kommunikáció – és kikényszerítése tilos, szögezte le a legfelső bíróság – ha abban az érintett elméjének tartalmát, ismereteit tárja fel, vagy bűnösségét ismeri el. Ezért nem érinti az 5. kiegészítésben írt mentességet, ha az egyént arra kényszerítik, hogy „adjon vér-, hang-, vagy kézírásmintát, vegyen részt a felis-

¹⁷ Forrásként Jeremy BENTHAM: *Treatise on Judicial Evidence* (London 1825) című munkáját szokták feltüntetni. A forrás körüli vitára lásd Ian H. DENNIS: *Rectitude Rights and Legitimacy: Reassessing and Reforming the Privilege Against Self-incrimination in English Law. Israel Law Review*, vol. 31, No. 1–3, 1997. 24–25. o.

¹⁸ GREEN: i. m. 628–629. o.

¹⁹ Andrew ASHWORTH: *Human Rights, Serious Crime and Criminal Procedure*. Sweet & Maxwell, London 2002, 21. o.

²⁰ Lásd *Doe v. U.S.* 487 U.S. 201, 210 (1988).

mertetésen, és hordjon ennek alkalmából meghatározott ruházatot.”²¹ A jugoszlávai törvényszék ugyanakkor a mentességet kiterjeszti a kézírásmintára is, azaz nem tartja elfogadhatónak, hogy a vádlottat kézírás minta adására kötelezzék.²² Az Emberi Jogok Európai Bíróság más irányba terjeszti ki a hallgatás jogát, mert a sokat vitatott, bírált Funka-ítéletével bizonyos feltételek mellett az érintett birtokában lévő okiratok átadására kötelezést, illetve ennek megtagadása esetén szankció alkalmazását is e jog megsértésének minősíti.²³

Mondhatjuk, hogy e vonatkozásban a hallgatás joga nem unikális, az egyes eljárási rendszerek más garanciális szabályok terjedelmét is eltérően állapítják meg, legyen szó például az anyagi és az alaki védelem jogáról, mint ahogy nincs teljes egyetértés abban sem, hogy mit követel a fegyverek egyenlősége.

Ami viszont a hallgatás jogát valóban sajátossá teszi és megkülönbözteti a többi – a vádlottat illető – eljárási biztosítéktól, az az, hogy mind a kontinentális mind pedig az angolszász eljárási rendszer hozzáállása eleve ambivalens e jogot illetően. Egyrészt garantálja e jogot, másrészt viszont igyekszik szőlásra bírni a vádlottat, illetve ha nem is ösztönzi erre, de a hallgatás jogának gyakorlásához esetenként kedvezőtlen következményeket kapcsol.

A XIX. században általánosan elfogadottá vált kontinentális vegyes rendszerben a vádlott nem kényszeríthető nyilatkozatra és igazmondási kötelezettség sem terheli, de vallomása továbbra is önálló és jelentős erejű bizonyítási eszköz. A vallomás megszerzése érdekében a kontinentális jogok a hazugságot is tolerálják (holott a hazugság morálisan jóval szűkebb körben igazolható, mint a hallgatás); rendszerint nem írják elő az igazmondási kötelezettséget, ha a terhelt a megszólalást választja; ha az igazmondást mégis előírják számára – mint például a norvég jog – akkor e kötelezettség megsértését büntetőjogilag nem szankcionálják.

A kontinentális eljárási jog tehát igyekszik a vádlottat megszólalásra bírni. A megbánás fejében enyhébb büntetést ígér, de az egységes tárgyalási modellben a vádlott a méltányos elbánásra csak akkor számíthat, ha önmaga szolgáltat bizonyítékot bűnössége mellett. Ha pedig a terhelt egyszer megszólalt, történjen ez akár a nyomozásban akár a tárgyaláson, vallomását a bíróság csaknem korlátok nélkül értékelheti.

²¹ Lásd *Doe v. U.S.* 487 U.S. 201, 210 (1988).

²² *Prosecutor v. Zeynil Delalic, Zdravko Mucic also known as „Pavo”, Hazim Delic, Esad Landzo also known as „Zenga”,* Case No. IT-96-21-T, Trial Chamber, 16/111998, 66. bek.

²³ *Funk v. France* 10828/84 (25/02/1993), A256-A, 44. bek.

Mindez törvényszerűen következik a szabad bizonyítási rendszer jellegeből. A bizonyítékok szabad értékelésének elve azt kívánja, hogy a jogalkalmazó maga foglaljon állást a bizonyítékok meggyőző erejéről. Ezt úgy teszi meg, hogy az egyes bizonyítási eszközök hiteltérdeklőségét *egymással veti össze*. Ezt a megismerési módot fogalmazza meg a Be.: „A bíróság [...] a bizonyítékokat egyenként és *összeségükben* (kiemelés B.K.) szabadon értékeli, és a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg.”²⁴ A vádlott hallgatása a bíróságot nem csak egy önmagában értékelhető bizonyítási eszköztől fosztja meg, de egy olyan támponttól is, amely segíthetné a többi bizonyítási eszköz értékének felmérésében.

Megismétlem: a kontinentális jog, bár elismeri a terhelt jogát a hallgatásra, arra ösztönzi őt, hogy megszólaljon. Ha pedig a terhelt akár ideiglenesen vagy részlegesen feladja a hallgatás jogát, nemcsak a vallomása, de esetenként a hallgatása is értékelhető lesz.

De az angolszász jogrendszer is ambivalens módon viszonyul a hallgatás jogához. Az angliai törvényhozás a múlt század végén radikális lépést tett arra, hogy a vádlottakat megszólalásra ösztönözze, azzal, hogy nyíltan deklarálta: a döntéshozók a hallgatásból a vádlottra nézve kedvezőtlen következtetéseket vonhatnak le, és a *Murray*-ügyben hozott határozatában az Emberi Jogok Európai Bírósága ezt elfogadhatónak ítélte meg. Ezzel azt mondta ki, hogy a hallgatásnak igenis lehet ára.²⁵

Lehet persze, hogy az Emberi Jogok Bírósága egyszerűen rosszul döntött. De nem e bíróság az egyetlen, amely úgy véli: a hallgatás jogának gyakorlása hátrányokkal is járhat. Ezt mondta ki a magyar Alkotmánybíróság, amikor a kártalanítást kizáró okok alkotmányosságáról kellett határoznia. A testület a büntetőeljárás törvény rendelkezését, amely kizárta a kártalanítást „ha a terhelt a hatóság megtévesztésére törekedett vagy egyébként neki felróhatóan okot szolgáltatott arra, hogy a bűncselekmény gyanúja reá terelődjék”²⁶ egyebek között a hallgatás jogára utalással vélte az Alkotmánnyal összeegyeztethetetlennek. De nem tekintette a védekezési jog alkotmányellenes korlátozásának a jogerős ítélet alapján elszenvedett szabadságelvonásért járó kártalanítás

²⁴ 78. § (3).

²⁵ *John Murray v. the United Kingdom* [GC] 18731/91 (25/01/1996), Reports 1996-I.

²⁶ 41/2003. (VII. 2.) AB határozat. Lásd a határozat 1. pontját és az indoklás III.B 3.2. pontját.

kizárását, „ha a terhelt az alapügyben elhallgatta azokat a tényeket [...], amelyek a perújítás során hozott ítélet alapul.”²⁷

A hallgatás joga eszerint nem abszolút, nem eleve elfogadhatatlan, ha gyakorlásához a jog negatív következményeket is társít. Ez a tétel egybecseng az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának álláspontjával: a büntetőeljárás, akárcsak a jogrendszer többi ága bővelkedik olyan helyzetekben, amikor az érintettnek nehéz döntést kell hoznia arról, hogy milyen stratégiát választ. Az, hogy a vádlottnak joga van arra, hogy egy adott megoldást kövessen, legyen-e jog akár alkotmányos szintű is, nem zárja ki, hogy az Alkotmány válaszut elé állítsa.”²⁸ „Valamely alkotmányos jog gyakorlásának megnehezítése, miképp a jog gyakorlásáról való lemondásra ösztönzés, nem feltétlenül érvénytelen.”²⁹

Igaz, az Alkotmánybíróság határozata, akárcsak az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának döntései nem azzal a kérdéssel foglalkoznak, hogy értékelhető-e, és ha igen miért, a bűnösséget igazoló tényként a terhelt hallgatása. Az Alkotmánybíróság abban foglalt állást, hogy mennyiben zárható ki az előzetes letartóztatásért illetve szabadságvesztésért járó kártalanításból az, aki akár részlegesen élt a hallgatás jogával. Az USA Legfelső Bírósága pedig arról döntött, hogy sérti-e az önvádra kényszerítés tilalmát, ha a törvény engedi a bírónak, hogy a beismerést választó vádlottra enyhébb büntetést rójon ki. De vitathatatlan: mindkét testület azt a tételt rögzítette, hogy nem feltétlenül sérti a hallgatás jogát, ha annak gyakorlása kockázatokkal, esetleg hátránnyal jár.

Hangsúlyozom, ezekben az ítéletekben nem pusztán az fogalmazódik meg, hogy a hallgatás joga nem abszolút, azaz kisebb-nagyobb mértékben korlátozható. Ez áll a tisztességes eljárás más részjogosítványaira is. A vád tanúival való konfrontáció nem „abszolút” jog és a védővel való érintkezésnek is lehetnek elfogadható korlátai.

Am ezekben az esetekben nem arról van szó, hogy a terheltet azért éri hátrány, mert jogát gyakorolja. A vád tanúival való konfrontáció vagy a védelemhez való jog esetében elfogadhatatlannak tartanánk, hogy a jog gyakorlását felajánljuk, majd ha az érintett él ezzel a lehetőséggel, akkor ezért hátránnyal sújtjuk. Márpedig a hallgatás joga esetében az említett bírósági döntések ezt mondják ki: ha élsz a hallgatás jogával, akkor bizony ennek lehet ára.

²⁷ Lásd a határozat 3. pontját és az indokolás III.B. 4. pontját.

²⁸ *Corbett v. New Jersey* 439 U.S. 212 (1978).

²⁹ *U.S. v. Henry* 883 F.2d 1010, 1011 (1989).

IV.

Mivel magyarázható az eltérő megítélés, ez a kérdés. Nyilván azzal, hogy a hallgatás joga valamiben különbözik a többi a vádlottat illető garanciális jogtól. Valóban, a különbség első pillantásra is megállapítható. A többi *fairness* jogok pozitív jogok, abban az értelemben, hogy lehetővé teszik a cselekvést (illetve megteremtik ennek feltételeit); igénybevitelükkel a vádlott az eljárásra alakítólag hathat. E jogok elismerésével az eljárás szubjektumaként kezeljük a vádlottat és ezzel emberi méltóságát respektáljuk.

A hallgatás joga – formáját tekintve – ezzel szemben negatív jog kettős értelemben is: a közreműködés visszautasítására ad felhatalmazást és egyúttal a hatósági beavatkozásnak is útját állja; tiltja, hogy a nyilatkozat megszerzése érdekében kényszerít alkalmazzanak. De ez nem változtat azon, hogy a hallgatás jogával is peralakító szubjektumnak ismerjük el az egyént: választást engedünk számára, és így tiszteltben tartjuk emberi méltóságát. Ő dönti el, hogy miképp kívánja az eljárást alakítani: teheti ezt úgy, hogy beszél, de úgy is, hogy hallgat. A hallgatás felfogható a védekezés egy megengedett módjáról vagy akár a védekezéshez való jogról való lemondásként is. A hallgatás jogával – akárcsak a többi garanciális szabállyal – azt ismerjük el, hogy a vádlott peralakító főszemély az eljárásban. A hallgatás jogának biztosításával autonómiáját, cselekvési szabadságát ismerjük el. Ő dönti el, hogy miképp alakítja saját sorsát, hogyan él a védekezéshez való jogával. Ővé a választás lehetősége. A formai különbség tehát nem ad magyarázatot arra, hogy a hallgatás jogát eltérően kezeljük. A vizsgálatot tehát folytatni kell.

Az USA Legfelső Bírósága A *Teban*-döntésében a hallgatás jogának sajátosságát abban látja, hogy – szemben a többi *fairness* szabállyal – inkább csökkenti, semmint növeli az igazság kiderítésének esélyét. „A tárgyalás célja az igazság megállapítása és magától értetődő, hogy e cél teljesülését akadályozza, és az ártatlan elítélésének nyilvánvaló veszélyét hordozza magában, ha a vádlottat megfosztják attól, hogy védő segítségével igazodjon el a tárgyalás technikai útvesztőin, vagy attól, hogy a bűnösséget kimondó verdikt ellen fellebbezéssel éljen. [...] Ezzel szemben az [...] önvád alóli mentesség nem garanciája az igazság megállapításának, hanem más alkotmányos értékek oltalmára hivatott.”³⁰

A hallgatás jogát eszerint nem az legitimálja, hogy növeli a ténymegállapítás megbízhatóságát, hanem más, az eljáráson kívüli érték. Ez

³⁰ *Teban v. United States ex rel. Shott*, 382 U.S. 406, 416 (1966).

a védendő érték a *Teban* döntés szerint a személyiség és a magánszféra tisztelete.

Csak hogy az USA legfelső bírósága tévedett, mert valamennyi *fairness* norma- beleértve a hallgatás jogát – nem általában garantálja az igazság megállapítását, hanem egy korábban elvégzett értékelés eredményére vetítve. Funkciója az, hogy védelmet nyújtson az ártatlanok téves elítélésével szemben, akár annak árán is, hogy a bűnösök közül is elkerülnek egyesek a felelősségre vonást, mert nem derül fény az igazságra. Ez minden *fairness*-normára igaz. Említhetjük a tanúk kikérdezéséhez, ezen belül a vádlott azon jogát, hogy a terhelő tanúkat kereszt-kérdezésnek vetthesse alá. Ma már úgy gondoljuk, *Wigmore* tévedett, amikor úgy vélte: a kereszt-kérdezés az igazság kiderítésének legkiválóbb eszköze. Ennek ellenére a kereszt-kérdezés ma is alapvető eljárási jogosítvány az angolszász rendszerben, mert arra bizonyosan alkalmas, hogy csökkentse az ártatlanul elítélés valószínűségét. Ha tehát a hallgatás jogán lazítunk, úgy nem általában növeljük a helyes tényállás megállapítás esélyét. Azt kétségkívül elérjük, hogy csökken azoknak a bűnösöknek a száma, akik elkerülnek a felelősségre vonást, de ezzel arányosan emelkedik annak esélye, hogy ártatlant fognak elítélni.

Az, hogy a *fairness*-jogosítványok elsődlegesen az ártatlanul elítélést hivatottak megakadályozni, és csak ezen keresztül garantálják az „igazság” kiderítését a *Teban* döntésben felhozott védőhöz való jogra is áll. A ténylegesen bűnösök elítélésének valószínűsége e jog gyengítésével is növelhető. Ha a védőhöz való jogot korlátozzuk, úgy nyilván kevesebb bűnös fogja elkerülni a felelősségre vonást; igaz ebben az esetben is nő az ártatlanul elítélés valószínűsége.

Ha a védő részvétele általában biztosítaná, hogy az igazságra fény derül, akkor a törvényhozás nyilvánvalóan nem tenne esetenként kísérletet e jog korlátozására. Márpedig időnként ezt teszi. Idézzük fel a *Murray*-ügyet: az ebben taglalt észak-írországi törvény nyíltan a felderítés és a bűnüldözés érdekeire hivatkozással engedélyezte, hogy a terrorista cselekményekkel gyanúsított személyeket 48 órára elzárják a védőjükkel való érintkezéstől. Ezzel nyilván azt kívánta elérni, hogy az igazságra fény derüljön és a bűnösök ne kerülhessék el a felelősségre vonást. Az Európai Emberi Jogi Bíróság a 6. cikk 3. c) pontjának megsértését állapította meg, mert a rendőrség a törvény adta felhatalmazással élt a kérelmező ügyében. Emlékezzünk: nem tekintette viszont aggályosnak, hogy a hallgatásból a terheltre nézve hátrányos következtetést vont le a nemzeti bíróság.³¹

³¹ *John Murray v. the United Kingdom* [GC] 18731/91 (25/01/1996), Reports 1996-I.

Vagyis továbbra sem kaptunk választ arra, hogy miért nem aggályos, ha a bűnüldözés hatékonyságát a hallgatás jogának korlátozásával növelik és ezzel természetesen az ártatlanok téves elítélésének valószínűségét is? Miért tűnik ugyanakkor elfogadhatatlannak, hogy ugyanezt a célt más *fairness*-jogosítvány gyengítésével kíséreljék meg elérni?

Valamennyi *fairness*-jogosítványnak – köztük a hallgatás jogának – funkciója azonos: e jogok az ártatlanok téves elítélésével szemben hivatottak védelmet nyújtani. A megítélésbeli eltérés ezért talán arra vezethető vissza, hogy a hallgatás joga és a többi *fairness*-jog e funkciót nem azonos mértékben valósítják meg. A pozitív *fairness*-jogokat illetően egyetértés van abban, hogy, e funkciót valóban teljesítjük, ám a hallgatás joga esetében lehetnek efelett kétségeink. Azok, akik a jog szűkítése mellett érvelnek, egyebek között, olyan amerikai vizsgálatokra hivatkoznak, amelyek azt igazolják, hogy az esküdtek a hallgatást a bűnösséget alátámasztó körülményként értékelik, ezért a valóban ártatlan vádlott jobban jár, ha a megszólalást választja.³²

De ha igazolt, hogy e jog inkább növeli az ártatlanok elítélésének valószínűségét, akkor nyilván el kellene vetni és a megszólalás kötelezettségével kellene felváltani – feltéve, hogy az ártatlanok megóvását valóban értéknek tekintjük. Az ártatlanok védelmét eszerint nem a hallgatás joga, hanem ellenkezőleg a vallomástétel kötelezettsége szolgálja. Ez a *benthami* álláspont: a bűnösség a hallgatás jogát igényli, az ártatlanság pedig a megszólalását.

Az, hogy a hallgatás joga – a *fairness* többi jogosítványával összehasonlítva – gyengébb védelmet nyújt a valóban ártatlanok számára, ahogy ezt állítják, kétségkívül enyhíthet a döntéshozók lelkifurdalásán. Ha növelni akarjuk a bűnösök elítélésének esélyét és ennek fejében elfogadjuk, hogy lesznek ártatlan áldozatok is – érvelhetnek – úgy tegyük ezt olyan jogosítvány korlátozásával, amely értékteletlenebb a többinél. Értékteletlenebb, mert nemigen járul hozzá a valóság feltárásához és nem nyújt eléggé hatékony védelmet a valóban ártatlanok számára sem.

Csak hogy ezzel tovább értékteletlenedik a hallgatás joga, és ez érvként lesz használható újabb korlátozásához.

³² David DOLINKO: Is there a Rationale for the Privilege against Self-Incrimination? *UCLA Law Review*, vol. 33, 1986. április, 1075. o.

V.

Vegyük számba, hogy mire jutottunk a vizsgálat során. Megállapítottuk, hogy az egyetlen szempont, amely a hallgatás jogának a többi garanciális szabálytól való eltérő kezelését indokolhatja, az az, hogy azt a funkcióját, amire szánták – az ártatlanok elítélésének megakadályozását- a többi terhelti jogosítvánnyal összehasonlítva – kevésbé sikeresen teljesíti. Ez érvként hozható fel korlátozása mellett, csak hogy ezzel még kevésbé fogja teljesíteni a funkcióját, ami a további korlátozás igazolására hozható fel. Ez végül is a hallgatás jogának a felszámolását kell hogy eredményezze. Ezt viszont ma senki nem hajlandó kimondani.

Még egyszer: a hallgatás jogának korlátozása mellett tehát csak az az érv hozható fel, amely végső soron a felszámolását helyezi kilátásba, ezt viszont nem vállaljuk. Közben pedig a hallgatás jogának korlátozását továbbra is elfogadjuk. Ennek a paradoxonnak a hátterében – véleményem szerint – erkölcsi megfontolások húzódnak.

A vallomástétel alóli mentesség felszámolása morális elképzeléseink szerint elfogadhatatlan. Ennek nyilván történeti magyarázata is van. Úgy gondoljuk, hogy a terhelti vallomás önkéntességét garantáló szabályok híján az igazságszolgáltatás óhatatlanul a barbárnak bélyegzett inkvizitórius eljárás szintjére süllyed. Erre utal a híres *Escobedo*-döntésben Goldberg bírő, aki Wigmore gondolatait idézi. Eszerint: „Minden olyan igazságszolgáltatási rendszer, amely bizonyítékforrásként módszeresen elfogadja a kötelező önfeltárást, szükségképpen erkölcsi árat fizet ezért. Kialakul a hajlam arra, hogy főképp ilyen bizonyítékokra hagyatkozzanak. A kihallgatás egyszerű és békés folyamata táplálja a késztetést arra, hogy a megfélemlítés, a fizikai erőszak és a kínvallatás eszközeihez folyamodjanak.”³³

Ugyanakkor elfogadjuk, hogy esetenként azok, akik élnek a hallgatás jogával, ezért árat fizessenek. És azért nincs emiatt lelkifurdalásunk, mert a hallgatás joga maga is morálisan ambivalens. Az egyik oldalról szükséges mellékterméke a modern ügyféli pernek és a vádlottak védelmét szolgálja. Ugyanakkor az, hogy hallgatásra ösztönzi a vádlottakat, leértékeli őket méltóságukban, szisztematikusan kizárja őket a büntető igazságszolgáltatás körül folytatott diskurzusból, elzárja őket attól, hogy saját narratívájukat előadják.

A hallgatás jogának amerikai bírálói felhívják arra is a figyelmet, hogy a terheltek „elhallgattatása” antidemokratikus, amennyiben

³³ Wigmore mondatait idézi Goldberg bírő az *Escobedo*-döntésben. *Escobedo v. Illinois* 378 U.S. 478 (1964).

szemben áll az Alkotmány 1. kiegészítésében foglalt szólásszabadsággal. A szólásszabadság garantálja, hogy a gondolatok szabad áramlása, cseréje folytán kialakul a szociális igazság. A hallgatásra ösztönzés joga éppen a legérintettebbeket tiltja ki a gondolatok piacáról. A hallgatás joga továbbá szembenáll a participációs demokrácia és önkormányzás követelményével, amelyek az egész demokratikus berendezkedés legitimitációjára hivatottak. Mivel a politikai folyamat legitimitációja a kifejező részvétel (*expressive participation*) lehetőségében gyökerezik, az a körülmény, hogy a büntetőügyek vádlottjai nem hallathatják szavukat, és nemigen akadnak olyan érdekcsoportok, akik a politikai folyamat során a nevükben beszélnének – nos ez az egész büntető igazságszolgáltatási rendszer legitimitását igencsak megkérdőjelezi.³⁴

De a tisztán pozitív *fairness* jogok és a hallgatás joga a *köznap* erkölcs szemszögéből is különböznek és ez magyarázhatja, hogy hajlandóak vagyunk elfogadni, hogy a hallgatásnak lehet ára. Míg a tisztán pozitív jogok erkölcsi értékelése is egyértelműen pozitív, addig a hallgatás joga erkölcsileg ambivalens. Nem jut eszünkbe morálisan elmarasztalni bárkit is, aki gyanúba került azért, mert igényt tartott arra, hogy a váddal megismertessék vagy azért, mert olyasvalaki segítségét vegye igénybe, aki éppen, mert személyében nem érintett, józanabban képes arra, hogy a vádat cáfolja. Ugyanakkor nem tartjuk feltétlenül elfogadhatatlannak, ha a vádlottról a környezete negatív értékítéletet mond azért, mert a hallgatásba menekült és nem adott választ arra, amit a szemére hánytak.

Jog és erkölcs elválik egymástól, amennyiben a hallgatás lehetőségét éppen attól a pillanattól kezdve ismerjük el erős jogosultságként, amikor a normasértést gyanúokok támasztják alá, vagyis amikor a morál alapján a gyanúba került egyéntől magyarázatot várunk. Ezt megelőzően a hallgatás joga nem érvényesül. Erkölcsileg ez éppen fordítva van: a hallgatást akkor tekintjük adekvát reakciónak, amikor a szemrehányást a „vádló” semmivel sem valószínűsíti. Ilyenkor morálisan elfogadható, ha a gyanúsítást válasza sem méltatjuk. De mihelyt a gyanúokok sűrűsödnek, az erkölcs azt diktálja, hogy akit vádolnak, szólaljon meg, hozzon fel valamit a maga védelmére.³⁵

³⁴ Az érvek kifejtésére lásd Alexandra NATAPOFF: *Speechless: The Silencing of Criminal Defendants*. *New York University Law Review*, 2005. november, 1449–1503. o.

³⁵ A részletes kifejtésre lásd Kent GREENAWALT: *Silence as a Moral and Constitutional Right*. *William and Mary Law Review*, vol. 23, 1981. ősz, 17–71. o.

Foglaljuk össze vizsgálatunk végeredményét. Láttuk, hogy eljárásdogmatikai érveléssel a hallgatás jogának korlátozása, illetve, a jog gyakorlása fejében hátrány kilátásba helyezése igazolhatatlan. Az eljárásdogmatikai analízis alapján két következtetés védhető csak: az egyik, hogy semmifajta ára nem lehet annak, ha az egyén a hallgatást választja. De ugyanígy igazolható a jog eltörlése és felváltása a megszólalás kötelezettségével. Ha azonban kilépünk az eljárásdogmatika kereteiből és figyelemmel vagyunk, arra hogy az igazságszolgáltatás nem szakadhat el teljességgel a társadalmi környezet értékeitől és a köznapi erkölcs normáitól, akkor választ kaphatunk arra, hogy a jogalkotás és a joggyakorlat miért választja mégis azt a megoldást, amelyről a jogdogmatika eszköztárával azt mutattuk ki, hogy védhetetlen.